

L. VARGA PÉTER

„Materiális” hermeneutika: Lehetséges vagy sem?

Az új filológia és hermeneutika kérdéséhez

1 Friedrich KITTLER, *Jel és zaj távolsága*, ford. LŐRINCZ Csongor = BÓNUS Tibor – KELEMEN Pál – MOLNÁR Gábor Tamás (szerk.), *Intézményesség és kulturális közvetítés*, Ráció, Budapest, 2005, 455–474, 455. Németül: *Signal-Rausch-Abstand = Uő, Die Wahrheit der technischen Welt*, Suhrkamp, Berlin, 2013, 214–231, 214.

2 *Uo.*, 474. A fordítást a hajózási metaforának megfelelően módosítottam. Az eredetiben a kérdéses mondat a következőképp hangzik: „Ein Freiraum entsteht, in dem es machbar wäre, Rezeptionstheorie mit Interzeptionspraxis, Hermeneutik mit Polemik und Hermenautik zu vertauschen – mit einer Steuermannskenntnis der Botschaften, ob sie nun Göttern, Maschinen oder Rauschquellen entstammen.” *Die Wahrheit der technischen Welt*, 230–231. (Kiem. LVP)

3 Roman JAKOBSON, *Nyelvészet és poétika*, ford. BARCZÁN Endre =

Annak ténye, hogy a kurrens filológia kérdésirányai nagy hangsúllyal a szövegek anyagszerű és térbeli megjelenését tekintik mérvadónak, voltaképp korrelál Friedrich Kittlernek azzal a nevezetes állításával, amelynek tétjét a modernség nagy rejtélyében látta: „A kommunikáció materialitása modern rejtélynek nevezhető – ha nem éppen ez a modern rejtély. Csak azóta érdemes rákérdeznünk ezekre, amióta két dolog világossá vált: először is nincsen értelem, amelyet filozófusok és hermeneuták egyre a sorok között kerestek, fizikai hordozó nélkül. Másfelől nincsenek olyan materialitások sem, amelyek maguk infomációk volnának és kommunikációt létesíthetnének”.¹ Kittler az értelemlehetőségek játéka és kimeríthetlensége helyett a véletlenszerűség kalkulálhatatlanságát, ugyanakkor a kód lehetőségét firtatja, amikor hadászati hasonlaltal élve a gépfegyverek és a légvédelem példáját hozza a harci repülő pályájának részleges tervezhetősége, tehát a mozgás leírása okán, továbbá a hajózás metaforáját a nem kötött pályás helyváltotatás, és ezen keresztül – bár maga nem nevezi így – az értelemmozgás leírására.

Amióta a zajt ellenséges jelek befogásával, és nem artikulált beszédek vagy hangok interpretációja révén közelítik meg, a szubjektivitás járma lekerült a vállunkról. Hiszen az automatikus fegyverrendszerek maguk is szubjektumok. Szabad tér nyílik meg, amelyben lehetséges volna a recepcióelméletet az intercepció gyakorlatával, a hermeneutikát pedig polemikával és hermenautikával felcserélni – az üzenetek kormányosi ismeretével, származzanak azok istenektől, gépektől vagy akár zajforrásoktól.²

Jel és zaj távolságának minimuma, illetve megszűnése volna a Jakobson által meghatározott poétikai funkció, amely a szövegek megalkotottságában nullára csökkenti a zaj szintjét és maximálisra a jelét.³ Még ha a poétikai funk-

ció e helyütt hangként értett „artikulált beszéd” volna, amelyet olyan nem-hermeneutikai komponensek határoznak is meg, mint például a ritmus, másutt pedig a textusok irodalmisága a retorikában, helyesebben a retoricitásban mutatkozna meg (mint Paul de Mannál),⁴ a zaj pedig abban az anyagszerűségben, amely redundánssá alakítja vagy elfedi a jelet, hermeneutika és filológia viszonyának újraszituálása olyan kérdéseket vet föl, amelyek – miként Kittler utal rá – szubjektumtörténeti jelentőséggel bírnak. Luhmann az írás kultúrtörténetének érzékeny analízisében azt állítja, hogy a természet dolgai által létrehozott grafemikus jelekből történő olvasás, a szóbeli kommunikáció zörejek megkülönböztetésén alapuló létmódja, illetve az írás megszületésével az akusztikairól az optikai médiumra való átmenet, vagyis a nyelv megkettőződése a megfigyelés módusának lehetőségét nyújtotta.

Ugyanaz láthatóvá is vált: különböző módokon lehetett a vonatkozás tárgya. Ám éppen az ugyanarra való vonatkozásnak ez a különbsége volt az, ami a szociális evolúciót áttolta egy magasabb komplexitás küszöbén. Olvasásban és írásban jártas kultúrákat indított el, s végül a megkettőző fonetikus írás révén magát a nyelvet is a reflexitás új szintjeihez vezette el, beleértve a megfigyelő megfigyelőként való megfigyelésére irányuló lehetőségeket is.⁵

A megfigyelői státusz létrejötté annak a korszakküszöbnek a kezdete, amely a világot jelentésekkel teli mezőként észlelte, és térbeli alapon a jelentést *mélynek*, a jelölő anyagszerűségét pedig *felszínesnek* tételezte. A „reflexivitás új szintjei” innen nézve azt a filozófiai többletet is jelentik, amelyben a reflexió mint olyan a szubjektum kitüntetett attribútumaként vált a filozófia és a kultúratudományok vizsgálódási tárgyává, és a reflexivitás az, amelyet az időbeliség helyett a térbeliség dimenzióját kitüntető jelenlét-esztétikák fölülvizsgálatra érdemesnek minősítettek, és pedig azzal a szándékkal, hogy a jelentést kereső és találó reflexiók horizont viszonylagossá válják a testfizikai jelenlét és annak a reflexiót kizáró vagy elhalasztó élményszerűségben megnyilvánuló sajátosságához képest. Hans Ulrich Gumbrecht többek közt a filológia szerepének tárgyalása során is a szövegek és kommentárok gerjesztette ama éhségről értekezik, amely fizikai-fiziológiai élményként lepi meg a textussal foglalkozót, azaz a térbeli kiterjedésű és materiális létében megmutatkozó írástárgy fizikai kontaktus révén mintegy megváltoztatja az azzal kapcsolatba kerülő testet. Értelemszerűen e test pozíciója egyszerre megfigyelő és *jelenlévő* test, s a szóban forgó jelenlét-élmény következményének leírásához – így Gumbrecht – nem elegendő az értelem és a jelentés világa, hiszen egyfelől valami nem-hermeneutikai mindig megelőzi azt, másfelől túl is mutat azon, amennyiben lényege éppen nem a jelentés keresésében, hanem önmagában rejlik. Az új filológia elméleti alapjainak lerakásában elsősorban természetesen a középkorkutatás és a kora modernség kihívásai kerültek középpontba, úgy is, mint a betű, a papír, az írástechnológiák történeti ese-

Uő, *Hang – jel – vers*, Gondolat, Budapest, 1969, 211–257.

4 Lásd KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Irodalmiság és medialitás a költészetben* = KULCSÁR-SZABÓ Zoltán – SZIRÁK Péter (szerk.), *Az esztétikai tapasztalat medialitása*, Ráció, Budapest, 2004, 74–111, 110–111.

5 Niklas LUHMANN, *Az írás formája*, ford. OLÁH Szabolcs = *Intézményesség és kulturális közvetítés*, 431–454, 443.

6 Magyarul lásd a következőket: KITTLER, *Optikai médiumok*, ford. KELEMEN Pál, Magyar Műhely – Ráció, Budapest, 2005; K. Ludwig PFEIFFER, *A mediális és az imaginárius*, ford. KERÉKES Amália, Magyar Műhely – Ráció, Budapest, 2005. Ehhez még: KITTLER, *Gramophone – Film – Typewriter*, trans. Geoffrey WINTHROP-YOUNG – Michael WITZ, Stanford University Press, California, 1999; *Die Wahrheit der technischen Welt*, id. kiad.

ményeinek nem figyelmen kívül hagyható aspektusai, azonban rövid kitérő erejéig számba kell vennünk azt a filozófiai háttérrel, amelyet ezúttal a kultúratudományokat úgyszólván integráló erővel szituáló Gumbrecht gondolatmenete alapján vázolunk.

A jelenlét esztétikája – Gumbrecht

Az irodalom- és kultúratudomány gyorsan változó feltételei közt az utóbbi években mind nagyobb teret nyert a belátás, mely szerint jelenléssel telített világunkban való ittlétünk megragadására nem, vagy nem kizárólagosan a jelentésképzésen, az értelem, az értelemtulajdonításon keresztül van módunk. Minthogy a világ, illetve az abban való bennelét kézrekerítése éppen a jelentésképzés okán bizonyul önmagában véve bevégezhetetlen feladatnak, az értelmezés kiváltotta csömör vagy düh a humán tudományokban is olyan változásokat idézett elő, amelyek a jelentés(képzés) ellenében a jelen/éhatások nem-hermeneutikainak nevezett, azaz nem valaminek a megértésén, értelmezésén alapuló komponenseire irányították a figyelmet.

Gumbrecht az egyik kezdeményezője azoknak a kutatásoknak, amelyek a kommunikáció anyagiságaira, materiális jellegzetességeire fókuszáltak az elmúlt század nyolcvanas éveitől kezdve napjainkig. Miként azt *A jelenlét előállítása* című munkájának meglehetősen személyes hangvételű első fejezetében állítja, az egymással versengő elméletek, a kísérletek a humán tudományok átgondolására és megújítására többnyire mind a tág értelemben vett olvasás fogalmát, a jelentés mibenlétét igyekeztek újraszituálni, ily módon igen hamar kifulladásra látszóttak. A kezdeményezés, amely a nem-jelentéses, az értelem nélküli, a materiális helyzetére reflektált, új aspektust igyekezett létesíteni a tudományok önértelmezésében is, amit alátámasztott a technikai médiumok egyre nagyobb befolyással bíró szerepe, szemléletformáló hatása. (A kutatások ekképp, más és más inspirációra és eltérő nézőpontokból, megalapozódtak, valamint kiegészültek Kittler technológia- és médiaelméleti vagy Pfeiffer médiaantropológiai vizsgálódásaival. Kittler belátásaira később lesz módunk kitérni.)⁶

Arra, hogy miként volna lehetséges a nem-jelentésesre, a nem-hermeneutikaira rámutatni többek közt az irodalom kapcsán, Gumbrecht nem ebben a könyvében adja a legjobban kifejtett választ. Sokkal inkább összegzi azokat a kutatói tapasztalatait, amelyeknek egy-egy állomását más-más önálló – és magyarul még nem olvasható – munkájában rögzítette. A *jelenlét* fogalma Gumbrecht könyvében nem az időbeliség, hanem a térbeliség dimenziójához kapcsolódik, és alapvetően a fizikai ittlét, a világ dolgaival való szinkron jelenlét által keletkezik. Az *előállítás* tehát a latin *producere* szó eredetén, azaz egy tárgy előtérbe hozásának, előre állításának fogalmán alapszik. A testek, tárgyak előtérbe helyezése vagy jelenléte Gumbrecht felfogásában olyan *hatásokat* válthat ki, amelyek természetüknél fogva különböznek attól, amit jelentés(es)nek mondanánk.

A poétikusra hangolt létezők – a példák szerint egy villám megpillantása a viharos égen, a tenger morajlása, egy épület jelenléte az azt körülvevő környezetben, egy ízletes vacsora első falatai vagy éppen a szerelmi élmény – mellett jelenlét-hatásokkal telített a művészet is, elsősorban pedig a zene, amelyet nem, vagy csak nagyon korlátozottan vesz körül a jelentés szemhatára. Azonban a festészet vagy az irodalom sem mentes e hatásoktól, jóllehet utóbbi inkább a tipográfia vagy a papír materialitása által telítődik azokkal – és ez adja Gumbrecht említett filológia-konceptiójának alapját is, miként a kurrens filológia teoretikus bázisát ugyancsak messzemenőkéig meghatározza. Ennek a filológiának a materialitás-felfogása azt az ígéretet hordozza, hogy a távol lévő szerző által létrehozott és közvetített jelentés helyett „a szöveg érzéki minőségére mint materiálisan jelenlévő objektumra koncentrálhatunk”.⁷ A szöveget ilyen minőségében nemcsak megérinthetjük, de akár „meg is ehetjük vagy el is pusztíthatjuk”,⁸ és ezek a lehetőségek a képzelet funkciója miatt válnak fontossá: elképzelt, múltbéli világok elevenedhetnek meg az objektumok révén, ami egyúttal „a jelenlét születése”⁹ – a szöveg mint anyagi objektum fölerősíti a képességünket, hogy múltbéli világokat képzeljünk el, jóllehet „nem létezik mimetikus kapcsolat e világok és a szöveg mint anyagi objektum közt”.¹⁰ Ami a filológiának ebben a praxisában meghatározó, az az érzékiség, amelyet a felület (hordozó, médium, anyag) hív elő, és a jelenlétet úgy állítja elő(térbe), hogy megakasztja az értelmező folyamatot, késlelteti a tapasztalat bekövetkeztét. Ez a megérzékülés (Huizinga kifejezésével) jelenlét- és jelentéshatások játékát indítja be, egy oszcilláló mozgást, amelyet a praxis egyik aspektusában sem lehet kisajtítani vagy helyettesíteni.

A Gumbrecht által használt fogalmak mindeneke előtt Heidegger munkáiban gyökereznek, elsősorban is *A műalkotás eredetében* olvasható leírásokban *föld* és *világ* fogalmait illetően. E gondolatmenetben a *föld* jelenti a meglévő anyagiságot, a *világ* pedig ennek elrendezettségét: előbbi a jelenlétre, utóbbi a jelentésre referál. A kettő – tehát a jelenlét-hatások és a jelentés-hatások – együtt lépnek működésbe, azaz a dolgokkal való szembesülés során a jelenlét és a jelentés közt képződő feszültség és oszcilláció válik a találkozás, a befogadás tétjévé. *A jelenlét előállítás*a első fejezetének rövid filozófiai történeti áttekintése a jelentés uralmának egyik nyelvben is rögzült frázisát forgatja ki: az értelmezés mindig „mélyre hatol”, a dolgok „mögött” kutakodik, „elmélyül” igyekszik lenni, és így tekintve nem magát a dolgot szemléli. Ezzel szemben a jelenlét ama *felszínt* helyezi előre, amelyet az értelemképzés figyelmen kívül hagy vagy kikerül: a tárgyat, a testit, az anyagit. A létezők – de máshonnan közelítve, a műalkotás – ily módon az *experience* fogalmának áthelyezésével is együtt jár: a(z esztétikai) *tapasztalat* Gumbrechnél (esztétikai) *élménnyé* válik, pontosan abból fakadóan, hogy a jelenlét, az élmény testi, *térbeli* sajátossággal bír, míg a jelentés, a tapasztalat *időbeli* dimenzióval rendelkezik. (Az angol *experience* egyszerre jelent

7 GUMBRECHT, *The Powers of Philology. Dynamics of Textual Scholarship*, University of Illinois Press, Urbana and Chicago, 2003, 15.

8 *Uo.*

9 Jean-Luc NANCY kifejezése, *The Birth of Presence*, translated by Brian HOLMES and others, Stanford University Press, California, 1993.

10 GUMBRECHT, *The Powers of Philology*, 15.

„élményt” és „tapasztalatot”, ugyanakkor a német *Erfahrung* és *Erleben* által jelölni és reflektálni lehet a kettő közti különbséget.)

Két fontos dolgot nem győz hangsúlyozni Gumbrecht, ám ezeket végül eltérő módon artikulálja. Az egyik, hogy bár végig a jelenlét-hatások lenyűgöző, olykor felszabadító, mámorító volta mellett érvel, nem akarja végérvényesen száműzni a jelentés(tulajdonítás) kultúráját, hiszen a jelenlét dimenziójával nem megszűnik, illetve képtelenség teljességgel ignorálni a jelentés dimenzióját. Mivel a jelenléteket és jelenlét-hatásokat pillanatszerűként, váratlanként, hirtelen beállóként határozza meg, amelyek ahogy előálltak, oly gyorsan el is illannak, általuk nem számolható föl a jelentés, de a kettő nem is egymás komplementereként értendő. Konceptiójában az a feszültség tűnik meghatározónak, amely a két hatás közti ingázás, át- és áthelyeződés során keletkezik, és jöllehet a jelenlét élménye ritkának bizonyul a jelentésekkel telített és ezért permanens kalkulációra alapozott világban, a belőle fakadó belátások a humán tudományokat is új kihívások elé helyezik, nem csupán tudományos-diszciplináris tekintetben, de pedagógiai értelemben is.

Noha Gumbrecht e helyütt nem számol mindenre kitékintő módon a tudományok intézményi beágyazottságával, lehetséges jövőbeli kihívásaikkal, egyetemi professzorként láthatóan erősen foglalkoztatja, miként mutatható meg az esztétikai *élmény* jellege a stúdiók keretén belül. A művészetek oktatását az említett élmények, jelenlétek előállításának vágyában véli megalapozhatónak; felidézett óráinak tematikája és az egyes pontokhoz fűzött kommentárjai ugyanúgy személyesnek és a hozzá fűződő – persze reflexív – viszonyt figyelembe véve pátosszal telinek tekinthetők, mint a könyv első és utolsó fejezetének bensőséges, ritkán tapasztalható szubjektív hangvétele. Ez a bensőségesség azonban nem vonható ki Gumbrechtnek az élményről alkotott elgondolása alól, hiszen mint fizikai-teszt *Erleben* szoros kapcsolatban van a művészetet előállító – azaz előtérbe helyező – figura megjelenésével. E konstellációban a test viselkedik médiumként, amely egyszerre éli meg és közvetíti a jelenléteket, de mediális jellegénél fogva a jelentés oszcilláló mozgását sem korlátozhatja.

A jelenlét előállítása filozófiai, irodalomtudományi, illetve tudománytörténeti szempontból tesz föl kérdéseket a jelenlét-hatások és a tárgyi környezethez való viszony taglalásakor, ami a történelmi tapasztalat át gondolására sarkallhat: a történelemhez való hozzáférést a tanulás, a példa tétjének tekintő felfogás nem hozható összhangba a tárgyakon keresztül múltba vágyással és a történelem tanulás- vagy példa nélkülségével, amely korunkra lenne jellemző. A jelenlét utáni vágy jellegzetesen a nemlét ellenében dolgozik, vissza akar hatolni a születés előttre, és túl akarja lépni a halált, miközben az elnémulás, a csönd pillanataiból táplálkozik. A történelemben vágyó jelen a történelem utáni kor szimptomája lesz, aminek egyik következménye, hogy az *esztétikai* nem értelmezhető *etikaiként*.

Mit kezdünk a múltból való tudásunkkal, mikor már minden eszközt bevetve, és érte bármilyen ár megfizetésére készen is fel kellett adnunk a „múltból tanulás” reményét? A történelemnek ez a – mostanra elveszett – didaktikus funkciója (legalábbis e didaktikus funkció egy bizonyos koncepciója) úgy tűnik, szoros összefüggésben van a történelem narratívaként való elgondolásának vagy reprezentálásának hagyományával. Ha ez igaz, akkor a múltból való tudásunkat illető posztdidaktikus hozzáállásunk magában kell, hogy foglalja a történetírói reprezentáció nem narratív formáinak keresését. De az az érvelés, amely ezekkel a lépésekkel kezdődik, már önmagában is túlságosan „korszerű”. A múltból való tudásunkról szóló kérdés mögött meghúzódó valódi kérdés nem csupán arra a – többé-kevésbé technikai jellegű – problémára irányul, hogy miként írjuk meg vagy reprezentáljuk a tör-

ténelmet. A kérdés legelső sorban az, hogy miként is képzeljük el a múlt „létét” (ez a múltra mint „nyersanyagra” vonatkozó kérdés), még mielőtt elkezdenénk gondolkodni a reprezentáció lehetséges formáin.¹¹

Mindezek következménye, hogy bár nagyfokú elválasztottságban élünk, a médiumoknak köszönhetően a közvetítettség tapasztalata minden mást megelőzően hangsúlyossá, a jelenlét illúziója pedig megteremthetővé válik. Gumbrecht *A jelenlét előállításában* ugyan éppen csak utal a technikai médiumok szimulatív és manipulatív jellegére, azonban nem kerüli meg azok szerepét és jelentőségét. Használatukat, az általuk nyerhető élményt és tapasztalatot szükségesnek ítéli, de rámutat, hogy a valódi jelenlét-élmény iránti vágy azok következtében csak fokozódik. Hasonlóképp tehát, az írott szöveg fizikai határai – filológiai kontextusban is – annak a világnak a megidézésében érdekelték, amelynek az írást hordozó matéria a része, tehát az anyag az optikai-materiális szöveget is beleértve olyan szerialitás részét képezi, amely magát a megidézendő világot helyettesíti. A felcserélések e játéka bár a világtapasztalat metaforaként való létesülésére utal, az a megkettőződés, amelyet Luhmann az írás szerepének tulajdonít, valójában az általa említett *megkülönböztetést*, valamint a Gumbrecht által szóba hozott *oszcillációt* viszi színre jelölő és jelölt, dolog és nyelv, jelenlét és jelentés közt. Ha az írás metafora és médium, amely a letűnt világot egyfelől helyettesíti, másfelől közvetíti, akkor a jelenlét és a jelentés ugyanazon megkülönböztetés és oszcilláció során érhető tetten, amely élmény és értelem, *Erleben* és *Erfahrung* létmódját biztosítja. A továbbiakban filológia és hermeneutika viszonyának az úgynevezett irodalmi olvasásban betöltött szerepére kérdezek rá, mégpedig az írás mint optikai és a nyelv mint akusztikai médium felől. Azt az érzékélésre vonatkozó fiziológiai aspektust igyekszem játékba hozni, amelyet a mediális kultúratudományok médiumra és értelemképzésre irányuló belátásai egészítenek ki.

Írás, nyelv, szellem – Heidegger, Gadamer és a szellemirtók

Kezdjük egy spekulatív föltevéssel, és állítsuk a következőt: az irodalom az egyik legszebb érzékszalódás. Ez a nem túl tudományos gondolat különös jelentőségre tehet szert az elkövetkezőkben. Nem csupán azért, mert az olvasás szubjektív élményénél fogva rendre az irodalmi anyaghoz irányít vissza, de azért is, mert – nevezük egyelőre így: élményszerű – olvasás által olyasmi történik, amivel az említett érzékszalódás következtében csak ritkán vetünk számot. A mindenkori értelmezői munkára gondoljunk, amely az írott és nyomtatott szöveg anyagtalan anyagszerűségét, de érzéki materialitását, optikai aspektusát anyag és értelem összjátékában igyekszik megragadni. A

11 Hans Ulrich GUMBRECHT, *1926 – Élet az idő peremén*, ford. Mezei GÁBOR, Kijárat, Budapest, 2014, 15. Vö. még: „A szerzőnek soha nem állt szándékában, hogy bármiféle tanulsággal szolgáljon akár morális, akár politikai értelemben.” *Uo.*, 17. Az eredeti: *In 1926 – Living at the Edge of Time*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1997, xi. és xiv. (*User's Manual*)

12 GUMBRECHT, *Production of Presence. What Meaning Cannot Convey*, Stanford University Press, California, 2004, 53.

13 Uo.

14 Hans Ulrich GUMBRECHT, *A Farewell to Interpretation = GUMBRECHT – PFEIFFER* (ed.), *Materialities of Communication*, Stanford University Press, California, 1994, 391-392.

betű által kibomló szövegből tételezhető, hogy az írott szó érzéki síkja fedi föl azt a közeget, amelyben az olvasás antropológiai értelemben végbemegy, amelyben tehát a jelentésképzés mint olyan történik. Hogy a kérdés a kultúra- és az irodalomtudomány számára ma is kardinális jelentőségű, arra a korábban citált *Jel és zaj távolsága* az egyik legszembeötlőbb példa, mely szerint a modernség legnagyobb rejtélye, hogy nincsen kommunikálható értelem a kommunikáció materialitása nélkül, önmagában a materialitás viszont semmilyen értelmet nem kommunikál. Ennek a paradoxonnak ha nem is föloldása, de értelmezése jelen pillanatban is időszerűnek tűnik.

Folytassuk azonban spekulatív állításunkkal. Tegyük fel, hogy az irodalom érzékcsalódás abban a tekintetben, hogy az olvasás eseménye mindenféle előzetes intenció nélkül íródik bele a fentebbi paradoxonba. Betűket látunk, de szavakat hallunk, illetőleg képeket nézünk, de betűket olvasunk? E szerteágazó elméleti dilemmákat életre hívó kérdés számos aspektusból megközelíthető, ezek közül e helyütt egyet javaslok. Az utóbbi évtizedek hermeneutikát érintő kihívásai az úgynevezett anti-hermeneutikai diszciplínák (kommunikációkutatás, mediális kultúratudományok) felől mindenekelőtt arra világítottak rá, hogy a „kommunikálható értelmet” körülvevő értelmező diskurzusok nem működtethetők olyan körülmények között, amelyek a tapasztalat jelenlétében, prezenciájában az esztétikai „élményszerűséget” hívják elő, és bár – mint a mozgás, a tánc, a performansz vagy a zene – adott helyzetben jelentéssel telíthetők, e „materialításokat” nem veszi körül az értelmezői diskurzusok szemhatára. A kommunikáció materialitásaira, úgy is, mint az emberi testre, továbbá a szövegre mint anyagra és írástechnológiára, nem pedig az „értelmezés megkoronozásának, tehát az emberi praxis kitüntetett gócpontjának”¹² hatalma alatt álló instanciára történő rámutatás azonban sohasem lehet egyenlő az értelmezői munka feladásával, ily módon az anti-hermeneutikai belátások nem – vagy nem minden esetben – úgy szorgalmazzák az interpretáció elhagyását, mint ami (az érzékcsalódás logikája alapján) megtévesztésen, hamisításon alapszik, tehát felszámolandó.¹³ Sokkal inkább arról van szó, hogy a kommunikáció materialitásainak az interpretációba történő bevonása „kevésbé antropocentrikus (kevésbé szellemi), kevésbé anti-technológiai, illetve az ember önmagáról való tudását kevésbé transzcendentális formában közvetíti”.¹⁴ Mindez természetesen együtt jár „a

Önarckép sorozat, 30x42 cm, xerox, 1987

szemantikai dimenzió privilégiumának” végével, ahol „az értelem, a jelentés és a szellem illúziójának betegségére” olyan antidotum kínálkozik, amely „kiúzi a szellemet a karteziánus szellemtudományból”.¹⁵ És valóban, ha „[a]z utóbbi két évtized szellemtudományos fejleményei arról tanúskodnak mindenestre, hogy a hermeneutikába vetett hitet leginkább ez utóbbi, az értelem megelőlegezésére, a megértés anakronisztikusnak látszó akarására vonatkozó ellenérzések rendítettek meg”,¹⁶ úgy a filológia és az irodalomértelmezés, sőt az irodalomtörténet-írás szorul rá saját identitásának és pozíciójának újraszituálására.¹⁷ Gumbrecht szerint az új filológia a hermeneutika ellenében hozta létre saját magát, ezt azonban pontosítani szükséges: a másodrendű megfigyelőnek reflektálnia kell arra, hogy a jelentésképzés eseményében saját teste is szerepet játszik, vagyis a tudás előállításában az érzékeknek jelentőségük van. Az érzéki észlelés és a szellemi tapasztalat közötti közvetítés tehát az a feszültség, amely filológia és hermeneutika viszonyába beíródik.¹⁸

Arra azonban éppen a tudományos (ön)értelmezés eseményei mutatnak rá, hogy a kommunikáció materialitásai hermeneutikai keretek közt vizsgálhatók, amennyiben azok a megfigyelő helyzetét alakítják ki a helyettesített, fölcserélt vagy megidézett világ effektusai, valamint a filológiai tevékenység távlatot feltételező különbsége közt. Az irodalom olvasása meglehet a látható és hallható nyelvnek az akképpen szóhoz juttatásaként is érthető, amely a különbséget mutatná föl az írás technológiája és az olvasás imaginációja közt, a szöveggel mint optikai képződménnyel történő első találkozás azok értelmi megalkotottságára hathatnak vissza, sőt poétikai funkcióra tehetnek szert, még hozzá – paradox módon – anti-hermeneutikai tekintetben. Így nézve megkockáztatható, hogy, miként a világot az anyag, a jelenlétet pedig a jelentés határolja, illetve cseréli föl, úgy a materiát a poétika helyettesíti és fordítva, ami végső soron a poeticitásba történő visszaíródást eredményezheti. Mindennek immár spekulatív jellegétől szabadulva azt mondhatjuk, a különbségtétel eseménye par excellence a filológia tétje és elméleti szituáltóságának alapja. Ugyanakkor annak a következménynek a lehetőségével is muszáj számolni, hogy a szóban forgó esemény, miként Gumbrecht más irányból utalt rá, a történeti narratívák végét jelenthetik, sőt a historizáció kérdésességével szembesítenek. Azonban innen elrugaszkodva, ha a szellemtudományok „válsága” a különbségtétel és az írástechnikák értelmezése nyújtotta „kódok” olvasása által összefüggésbe hozható a medialitás és a materialitás szellemtudományokat, de az irodalomértést egyaránt meghatározó dimenzióival, úgy a technikai médiumok huszadik századi térnyerése éppen ezek felől a médiumok felől teszi alkalmassá a filológust az irodalom történeti mibenlétének és az értelmezhetőség feltételeinek vizsgálatára.

Az érzékek lehenygerlésére kifejlesztett technikai médiumok¹⁹ szerepe ugyanis mind meghatározóbbnak tűnik az irodalomértés keretei között is. A műalkotás materialitása ezáltal olyan kiindulópontot kínál, amely továbbvezethet az olvasás elméletéig. Ha így van, akkor

15 K. Ludwig PFEIFFER, *The Materiality of Communication = Materialities of Communication*, 3-4.

16 KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Az interpretáció fogalma „nem-hermeneutikai” diskurzusokban* = Uő, *Hermeneutikai szakadékok*, Csokonai Kiadó, Debrecen, 2005, 7.

17 Ehhez lásd KULCSÁR-SZABÓ Ernő, *A hermeneutikai kolosszus és a mediális megkülönböztetés – avagy szövegtudomány-e (még) a filológia?* = KELEMEN Pál – KULCSÁR-SZABÓ Zoltán – SIMON Attila – TVERDOTA György (szerk.), *Filológia – interpretáció – médiatörténet*, Ráció, Budapest, 2009, 13–55.

18 GUMBRECHT, *Ein Hauch von Ontik. Genealogische Spuren der New Philology* = Zeitschrift für Deutsche Philologie 116, 31–45.

19 Kittler előadás-sorozata mindezeket részletesen tárgyalja mind az irodalom, mind pedig – nem véletlenül – a hadászat összefüggésében. Lásd az *Optikai médiumok* című könyvet.

20 Hans-Georg GADAMER, *Hören – Sehen – Lesen = Uő, Gesammelte Werke*, Siebeck, Tübingen, 1999, 271.

21 Martin HEIDEGGER, *Az út a nyelvhez*, ford. HÉVIZI Ottó, = Uő, „...költőien lakozik az ember...”. T-Twins Kiadó – Pompeji, Budapest – Szeged, 1994, 223–254, 224.

22 Ennek kiténtett terepe a műalkotás. Lásd HEIDEGGER, *Der Ursprung des Kunstwerkes*, Reclam, Stuttgart, 1995. Magyarul: *A műalkotás eredete*, ford. BACSÓ Béla, Európa, Budapest, 1988.

23 GADAMER, *Hören – Sehen – Lesen*, 274.

viszont ez a *technika* nem igazodhat valamely értelmezői (vagy értelmezésellenes) hagyományhoz, jöllehet kétségtelen, hogy belőlük (is) merít. Az érzékek szerepe és jelentősége ugyanis olyan alapvető feltételként konstituálódik, amely kiiktathatatlan az ebből továbbgyűrűző, nem ideológiai értelemben vett interpretációs gyakorlatban. Hiszen az olvasás medialitása mindenekelőtt az érzékeléssel, ugyanakkor annak „manipulálhatóságával” írható le. Gadamer hermeneutikai horizontból a következőket állítja:

Ha az olvasás fenoménját a hallás és a látás összekötöttségében nézem, a dolognak két aspektusa adódik, az egyik antropológiai, a másik poetológiai. Az antropológiai aspektus ósrégi. A két érzékünk közti rivalitás ismert. Mindenki tudja, hogy a héja jobban lát, mint mi, a macska pedig jobban hall. Ám hallás és látás összjátéka az embert régóta különösen kitüntetett szerepbe helyezi. A hallás nemcsak annyit jelent: hallani, hanem elsősorban szavakat hallani. Ebben áll a hallás kitüntetettsége. Még az ismert olvasási mód során is, hallás és látás játékában, a hallásé az első hely.²⁰

Ha a hallás mindenekelőtt a szavak meghallását jelenti, a „nyelv mint nyelv” (Sprache als Sprache) úgy hozható szóba,²¹ hogy benne a világ igazabb léthez jut.²² Hogyan hozható azonban mindez összefüggésbe a médiumokkal, az anyaggal és az érzékek lehengetésével? Gadamer hermeneutikájának alapvetése szerint hallás és látás összjátékában – az olvasás során is – a hallásé a főszerep.

[Az irodalom] tárgya a nyelv, és nem az írás. A nyelv a tulajdonképeni valóság az irodalom által szóbahozottban, és ez a legkülső lehetőség, amely valamennyi materialitásból visszavonul, illetve amely a lejegyzett szöveg nyelvi történetéből mintegy új értelem- és hangzásvalóságot nyer. [...] Itt ragadható meg lényegében a hallás és látás közti összefüggés. Ahol irodalommal dolgozunk lehet, ott található az írás néma jele és a minden nyelv hallhatósága közti feszültség tökéletes feloldása. Nemcsak olvassuk az értelmet, halljuk is.²³

Ebből a perspektívából látható igazán, hogy a hermeneutikai gondolkodás ugyan számol az írás „néma jelével”, de nem helyezi azt az olvasás, pontosabban a szavak és az értelem meghallása elé. (Emlékezhethetünk, hogy a hang a maga anyagszerűségében is az az instancia, amely elől nem lehet visszavonulni, hiszen mint olyan folyamatosan játékba hozza a percepciót. Ez a permanens megérintve-levés támaszthatja alá azt a különös belátást, mely szerint a hang maga is taktilis attribútummal bír.) Beszéd és meghallás viszonyát – és időbeliségét – nézve azonban utalhatunk a nyelv biológiai kutatása során egyértelművé vált tapasztalatra: e szerint a *meghallás* a percepció felől tekintve érzékcsalódás. Steven Pinker, a Harvard professzora az alábbiakat állítja:

A beszéd maga is illúzió. A beszédet különálló szavak sorozatának halljuk, ám ellentétben a fával, mely az erdőben úgy dől ki, hogy

senki sincs, aki meghallja, az olyan szóhatárnak, amelyet senki sem hall meg, nincsen hangja. A beszéd hanghullámaiban az egyik szó folyamatosan megy át a másikba; nincsenek kicsi kis szünetek a kiejtett szavak között, mint ahogyan az írott szavakat a fehér szóközhöz választják el egymástól. A szóhatárok csupán érzéki csalódás következményeként jönnek létre, amikor egy hangsor olyan részéhez érünk, amely egybeesik mentális szótárunk egy címszavával. Ez akkor válik igazán nyilvánvalóvá, amikor idegen nyelvű beszédet hallunk; nem tudjuk megmondani, hol végződik az egyik szó, és hol kezdődik a másik.²⁴

Amennyiben a beszéd maga tehát illúzió, és az elme konstruálja meg a rendezetlen hangokból az előzetes tudás alapján, az értelem szerint a szóhatárokat, úgy a materialitás addig tűnik el az értelem meghalálása mögött, amíg a beszéd illúziója az ismerőség horizontjában marad. Az érzékiség tapasztalata és a konstrukciós készség úgy békítik össze materialitás és értelem síkjait, hogy a különbséget abban, amit az irodalmi hermeneutika *érzékelő befogadásnak* nevez, látszólag feloldják. A hang és az értelem (vagy a zaj, illetve zöreje és jel) tehát az említett megkettőződés által feltételezik egymást, amit az írás optikája egészített ki, és vonta be a relációba a megfigyelő reflektív figuráját. A különbségtételek által létesülő hermeneutikai horizont, minthogy feltételezzük, hogy a megértés eseményében valamit mindig már valamiként értünk meg, fölszámolja a referencialitás horizontját, vagyis filológiai szempontból azokat a materialításokat, fizikai entitásokat, testeket és technológiákat hagyja meg, amelyek a „külsőként” tételezett világ jelenlétéhez járulnak hozzá.

A leggyakrabban képzetnek nevezett emberi készség vagy képesség lényegi részét képezi nemcsak belső életünknek, de annak is, amit „külső” realitásnak tekintünk. Épp elegendő bizonyítékot szolgáltat erre a neurobiológia, amely tisztán tudományosnak nevezett, azaz kísérleti úton (és nemritkán gyakorlóinak meggyőződése és akarat ellenében) igazolta, hogy minden kognitív esemény – vagyis minden olyan esemény, mely nyomós vagy megkérdőjelezhetetlen bizonyítékok elfogadását teszi szükségessé – át van szöve imaginárius elemekkel. [...] Ezért kognitív életünk során [...] folyamatos hurkokba bonyolódunk egy dinamikus, sőt folyékony mentális képesség és az úgynevezett valóság dinamikája között.²⁵

Az érzékelés neurobiológiai feldolgozásának tapasztalata annyiban fontos az irodalom olvasására nézve, hogy e konstelláció visszaírható szöveg és hallás, anyagszerűség és értelemképzés dichotómiájába. A problematika ezen a ponton a dialogikusság kérdését is implikálja, hiszen fölmerül annak tisztázása, hogy mit állíthatunk olyasvalamiről, amiről feltételezzük, hogy közlési szándékkal rendelkezik, azaz megszólít; és amelyben a nyelv nyelvként jut szóhoz ott, ahol az el-nem-rejtettség mint igazság „a tisztás közegében” azzá válik, ami. Miként változik az érzék az „immateriális materialitás” ekként értett igazságává? Heidegger metaforái tulajdonképpen ott lépnek műkö-

24 Steven PINKER, *A nyelvi ösztön*, ford. BÓCZ András, Typotex, Budapest, 1999, 156.

25 K. Ludwig PFEIFFER, *Képzelet – imaginárius – (f)aktualitás*, ford. BERSZÁN István – MIHÁLYCSA Erika = Kalligram, 2009/3, 62–69, 62.

26 HEIDEGGER, A
*filozófia vége és a
gondolkodás felada-
ta*, ford. VAJDA
Mihály = Uő,
„...költőien lakozik
az ember...”,
255–277, 259.

27 Lásd többek közt
Susan SCHREIBMAN –
Ray SIEMENS – John
UNSWORTH (ed.), *A
Companion to
Digital Humanities*,
Blackwell, Oxford,
2004.
([http://www.digital-
humanities.org/com-
panion/](http://www.digital-humanities.org/companion/))

28 DÉRI Balázs –
KELEMEN Pál – KRUPP
József – TAMÁS Ábel,
*Előszó. A filológia
mint kulturális gya-
korlat = UŐK*
(szerk.),
Metafilológia 1.,
Ráció, Budapest,
2011, 16.

désbe, ahol az értelmezés véget ér: „A filozófia vége jelenti a nyugat-európai *gondolkodáson* alapuló világcivilizáció kezdetét.”²⁶ Amennyiben a gondolkodás a meghalláson alapulna, a tudomány azonban nem *gondolkodik*, úgy a testi-fizikai érzék és az imagináció, valamint az írás és az értelem sajátos módon kerülnek egymás mellé. Valóság és materialitás annyiban tárgyalandó kategóriák, amennyiben a szellemtudományok és az anti-hermeneutikai diszciplínák produktív-vá tehető párbeszéde az irodalom olvasásának filológiájához és hermeneutikájához közelít. Médiumok és materialitás interdiszciplináris beágyazottsága lehetővé teszi, hogy a filológia úgy maradjon alapozó tudomány, hogy közben az olvasás elméleti feltételeinek kialakításában és értelmezésében játszik szerepet, feltéve, hogy az irodalmi szöveg „igazságaként” értett, léthez jutó világ azokon a közvetítéseken keresztül konstruálódik, amelyek az érzékelés tapasztalati jellegét és az imaginárius elemeket is összekötik. A következőkben az új filológia gyakorlatait tekintem át az irodalmi esemény kontextusában.

Írástechnológia, papír, médium

A főttebb olvasható három fogalom közül egy – a papíré – abban az értelemben önkényesen szerepel az írástechnológia és a médium közt, hogy mint az írás hordozója és közege maga is médium, amely a technológia előállítója és színre vivője. Vagyis egyszerre viseli magán a nem-hermeneutikai sajátosságait, valamint a megértésre szánt szöveg ama felületét, amelynek hiányában nem beszélhetünk kommunikációról vagy közlésről. Ugyanakkor épp az írástechnológia és a médium fogalmi mutathatnak rá arra, hogy a papír saját történetiségét is megjeleníti, hiszen a technológia és a közeg – különösen a *digital humanities* felől²⁷ – önmaga (technológiai) meghaladhatóságát is magában foglalja. Ha tehát az új mediális környezetben a filológiai praxis alapját képező papír és szöveg helyzete megváltozott formában és új perspektívákat ígérve határozható meg, akkor maga a filológia gyakorlata is új reflexiókat kíván, amelyek a diszciplína tudománytörténeti vonatkozásait sem hagyják érintetlenül. Az utóbbi évek egyik legnagyobb hazai filológiai-elméleti vállalkozása az a könyvsorozat, amelynek *Metafilológia* címet viselő első része a tudomány kurrens nemzetközi eredményeit a szöveg, a variáns és a kommentár felől tematizálva közvetíti.

[A] filológia, bizonyos mértékben és nézetben – olvasható az önálló tanulmány értékű bevezetőben – „metafilológiaiává” vált, a *meta-* prefixum mindkét, eredeti és episztemológiai értelmében is: *túllépés* a filológián mint a szöveges dokumentumoknak a szöveg hagyományozódás által okozott „rarakódásoktól” való megtisztítás módszertanán és technológiáján egy olyan filológia felé, amely magában foglalja a saját kategóriájára való *reflexiót* is, tehát önmagát is történeti képződményként veszi szemügyre, és műveleteinek végrehajtása közben tudatosítja e műveletek anyagszerű és diszkurzív feltételezettségét, illetve saját magát is saját kitüntetett tárgyává teszi.²⁸

A metafilológia gyakorlatára történő reflexió (amely maga is metakritikai jellegű) voltaképp arra a régóta létező és a filológia, valamint a hermeneutika számára ugyanúgy kihívást jelentő dilemmára kérdez rá a materiális kultúratudományok és a lejegyzőrendszerek nem-hermeneutikai elméletei irányából, amelynek alapján a szövegekkel való foglalatosság alapvető műveleteinek egymásra épülése válhatott központi jelentőségűvé. Nevezetesen, hogy a filológiai gyakorlat elébe megy-e az interpretációnak, vagy tételezhető olyan hermeneutikai horizont – és a megértés tudománya erre az álláspontra helyezkedik –, amely a szöveghez való odafordulásban a *mindig már valamit közlő* textus hermeneutikai mögékerülhetetlenségének eseményét teremti meg. Az értelmezés és „a szöveges dokumentumoknak a szöveggyománnyozódás által okozott »rárakódásoktól« való megtisztítás módszertana” tehát egyfelől egy „pozitivistának”, illetve „adatfeldolgozóknak” nevezett filológia, valamint a megértés történetiségének föltárása közti feszültségben hagyományozódott tovább,²⁹ másfelől a materiális kultúratudományok nem-hermeneutikai nézőpontjával az egyes diszciplínák a prezencia és a jelentésképzés eseményeit úgy vehették ismét számba, hogy megszüntetve őrizték meg „adat” és „értelem” ellentétét. Anélkül persze, hogy ez az ellentét nyugvópontra került volna. Hiszen a matéria előtérbe kerülése – illetve a *production* Gumbrecht által vázolt etimológiájának értelmében előtérbe állítása – láthatólag nem az adatolás, de nem is a „jelentésgondozás” műveleteit, hanem az anyag, a közeg, a diszkurzív rendszer materiális konstitúciójának jelenlétét vonja maga után. Az, hogy mindennek szorosan köze van az irodalomtudományok és a nyelvfilozófia számos belátásához, a textuális jelenlétet vizsgáló McGann munkájában is tetten érhető: „[a] szövegiséget nem lehet máshogy érteni, mint fenomenális eseményt [...], maga az olvasás csak akkor érthető meg, ha specifikus anyagi összetevőket öltött magára.” – így a „materiális hermeneutikát” létrehozni szándékozó értekezés egyrészt.³⁰ Másrészt „[a] költészet tárgya az, hogy megjelenítse a textuális állapotot. A költészet olyan nyelv, amely saját magára hívja fel a figyelmet, amely alapvető tárgyaként tekint saját textuális tevékenységére. Ha ezt mondjuk, az egyáltalán nem azt jelenti, hogy a költői szövegek híján volnának a polemikus, morális vagy ideológiai anyagoknak és funkcióknak. A nyelv gyakorlata ezeken a területeken belül zajlik.”³¹ A „materiális hermeneutika” tulajdonképpen tehát abban állna, hogy egyszerre affirmálja a szöveghez kapcsolódó társadalmi gyakorlatokat („polemikus, morális vagy ideológiai anyagok és funkciók”), valamint a jel és a zaj távolságán alapuló, autopoietikusnak nevezett szöveggépződést, amely a Jakobson-féle poétikai funkcióban viszi színre a költészetet magát. A „tisztá jel” vagy poétikai funkció az irodalomban érhető tetten, mert a költői szövegeket meg

29 „Nem véletlen, hogy a szöveggyománnyozás gyakorlatában például csak innen fogva számolhatunk annak dilemmáival, hogy vajon – s ennek máig számos jelét látjuk a szaktudományban – a textológia az egyedül autentikus szöveg hagyományozásának ortopraxisára berendezkedve a maga diszciplináris különállásán munkálkodik-e, vagy pedig kiszolgáltatja saját területeit a »jelentésgondozás« hermeneutikájának. Ez utóbbi esetben ugyanis nem korlátozódhat a pusztá »szakfilológiai« kommentálásnak arra a jelentések iránt semleges gyakorlatára, amely kizárhatná a gondozott szövegre visszaható értelmezések szükségszerű applikálhatóságát, s elháríthatná az értelmező irodalomtudományi ágazatokban való feloldódás veszélyét. Márpedig ez a veszély azért száműzhetetlen, mert a helyes (»autentikus«) változat előállításánál még a legegyszerűbb grammatikai kapcsolatok olvashatóvá tételének emendációs lépései sem hajthatók végre annak a kérdésnek a felfüggesztésével, hogy mit is mond/hat (»egyáltalán« vagy »valójában«) az illető szöveg.” KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A hermeneutikai kolosszus és a mediális megkülönböztetés*, 29. Ez tehát a hermeneutikai perspektíva, amely a szövegek közlési szándékát veszi alapul, amely felől a „meghallás” külsődlegességének a *mindig már valamiként értett szó* hangja tekinthető.

30 Jerome J. MCGANN, *Szövegek és szövegiségek*, ford. DANY Gábor = *Metafilológia* 1., 47–61, 49.

31 Uo., 55.

32 Uo.

33 MCGANN, *Szövegek társadalmivá tétele*, ford. DANYI Gábor = *Metafilológia* 1., 62–80, 69.

34 Uo. 77.

35 Mindehhez lásd részletesebben MCGANN, *The Textual Condition*, Princeton University Press, New Jersey, 1991; továbbá Uő, *Black Riders. The Visible Language of Modernism*, Princeton University Press, New Jersey, 1993.

36 George BORNSTEIN, *Hogyan olvassuk a könyvoldalt?*, ford. Vince Máté = *Metafilológia* 1., 81–117, 83. „Ebbe a könyvészeti kódba beletartozhatnak többek közt a borítóterv, az oldalterv vagy a térközők. De ide tartozhatnak az egyéb tartalmak abban a könyvben vagy folyóiratban, amelyben megjelent: az előszó, a jegyzetek, ajánlások, amelyek befolyásolják a mű befogadását és értelmezését.” Uo. Vegyük észre, hogy utóbbi „tartalmak” már a „jelentésgondozás hermeneutikájának” horizontjában jelennek meg, illetve hagyományos értelemben kontextuálisak.

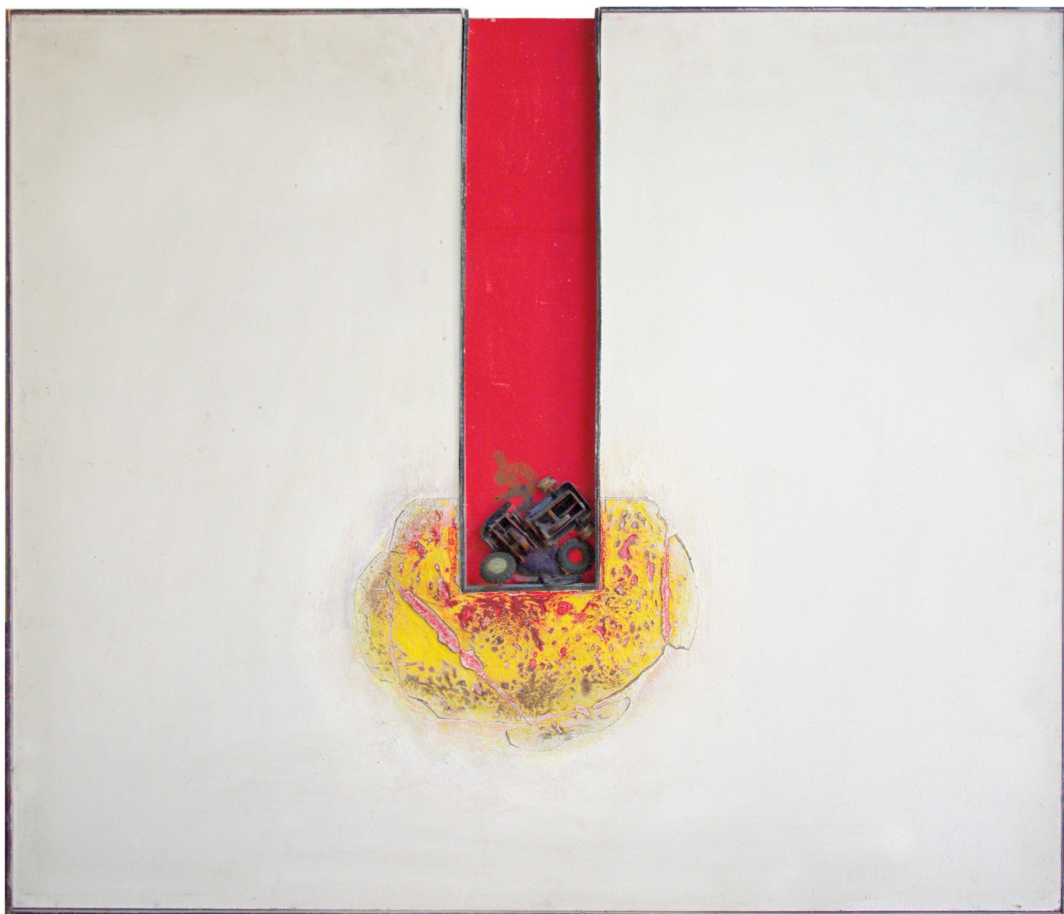
37 KITTLER, *Aufschreibesysteme 1800–1900*, Fink, München, 20034, 39.

38 Lisa MARUCA, *Printer's Manuals and the Bodies of Type* = Uő, *The Work of Print. Authorship and the English Text Trades, 1660–1760*, University of Washington Press, 2007, 28–59.

kell különböztetni azoktól az „információt hordozó” szövegektől, „amelyeket a feladón/címzetten alapuló vagy az átvitelen alapuló modell alapján konstruáltak”.³² Hiszen „[a]míg a »zaj« mindig a romlás egy formája az információs csatorna számára, addig az irodalmi szövegekben ezt pozitív eredménnyel lehet kiaknázni”.³³ Így tekintve azonban a szövegekhez kapcsolódó társadalmi gyakorlatok „zajként” is értelmezhetők, mivel a különbség, amely az eltérő gyakorlatok közé íródik, ideológiai, és nem hermeneutikai. A „szövegek társadalmivá tétele” tehát sokkal inkább a „kontextus = tartalom”³⁴ által nyeri el jelentőségét, amennyiben „kontextus” alatt a térbeli-anyagi színre vitel, illetve a fizikai megjelenés és elhelyezés értendő.³⁵

Fizikai megjelenés és elhelyezés volnának tehát azok a materiális komponensek és összefüggések, amelyek a „materiális hermeneutika” lehetőségét megteremtik, mert miközben önmagukban jelentést nem hívnak elő, befolyásolják az értelemképzés azon eseményeit, amelyek szöveg/műalkotás és hordozó/médiium összjátékában válnak eseményekké. „Ez pedig annak felismerése – írja Bornstein –, hogy az irodalmi szöveg nemcsak a szavaiból áll (ez a nyelvi kódja), hanem materiális megvalósulásainak szemantikai jellemzőiből is (ez a könyvészeti kódja).”³⁶ A könyvészeti kód, vagyis a „materiális megvalósulás szemantikai jellemzői” alatt nem érthető ugyanaz, mint például a kulturális materializmus által hangsúlyozott anyag-szerűségek, mivel utóbbiak a kontextusok ama – más irányból ugyancsak fontos – összefüggésére és jelentésképző szerepére irányítják a figyelmet, amelyek *poetológiai* értelemben nem tartoznak a szöveghez vagy műalkotáshoz, azaz funkciójuk nem poétikai. Nehéz lenne ugyanis vitába szállni azzal, hogy a poétikai funkció nem egyenlő a jelentésképzés vagy „jelentésgondozás” eseményeivel. A szövegekkel való foglalatосkodásnak ama társadalmi gyakorlatai tehát („polémia”, „morál”, „ideológia”), amelyek a kulturális materializmus elméletei számára relevánsak, nem, vagy nem innen nézve értelmezhetők a materiális kultúraterület dományok horizontjában. Pedig utóbbiak többek közt a „könyvészeti kód” fölértékelődésével hasonlóképp szemantikai dimenziót feltételeznek a matéria, az írás és a hordozó anyagi morájában.

Maruca tanulmánya Joseph Moxon *Mechanick Exercises on the Whole Art of Printing* (1683–1684), valamint John Smith *The Printer's Grammar* (1755) című könyvéről például a nyomdász-mesterség történetén keresztül követi nyomon a betű szemantikájának jelentőségét, kirajzolva azt a nem-hermeneutikai perspektívát, amely a betűtest mint olyan által jelenik meg,³⁷ ugyanakkor e történet arra is rávilágít, hogy a nyomtatott szövegbe már előállításkor olyan kódok vésődnek – a könyvészeti kód –, amelyek függetlenül annak poetológiájától, egyfajta szubtextusként íródnak a mű értelmezhetőségébe.³⁸ Ha ugyanis jelentésképző potenciálra tesz szert az, hogy a különböző betűtípusokhoz vagy szedési módokhoz társadalmi sztereotípiák és „üzenetek” társul-

Autóbaleset, 86x100 cm, kombinált technika, 1969

nak, úgy a szöveget körbeveszi egy olyan értelmezői szemhatár, amely abban az értelemben nem ideológiai, hogy nem a valamiként értett szó társadalmi gyakorlatának szolgálatba állítását teszi meg az interpretáció tétjének, de nem is esztétikai ideológiai üres helyként enged a betűre mint minden hermeneutika fölszámolójára tekinteni. Korántsem biztos tehát, hogy történeti adalék volna a nyomdatechnológia változása, ha az egyik téren a szexualizált munkaeszköz és munkafolyamatok, valamint munkások a szöveg keletkező anyagiségében a szerzői intenció és értelem viszonylagossá tételének konzekvenciájához vezetnek, és voltaképp az „eredeti” vagy „autentikus” szöveg illúziójának leszámolásával szembesítenek. Az anyagiséget kitüntetett figyelemmel szemlélő „új” filológia (miként Stephen G. Nichols nevezi) tehát a rendelkezésre álló, azaz kézzel fogható és prezenciaként funkcionáló dokumentumot a szöveg megjelenési helyeként vizsgálja, vagyis az értelemképzés és „jelentésgondozás” helye egybeesik a matériával, illetve a fizikai térrel.³⁹ A szöveg az,

39 Stephen G. NICHOLS, *Why Material Philology?* = *Zeitschrift für Deutsche Philologie* 116 (1997), 10–30.

41 Jonathan CULLER, *Anti-Foundational Philology* = Jan ZIOLKOWSKI (ed.), *On Philology*, The Pennsylvania State University Press, 1990, 49–52.

ami a szöveg helyeként megmutatkozik, azonban ha ilyenként „egyetlen szemtanúja”, kalauza a történelmi pillanatnak, az egyszerre pillantás az anyag és a lejegyzőrendszer jelenlévő formájára, továbbá annak hermeneutikájára, amely minden szövegmunka alapja. Ugyanakkor az anyagközpontú filológia abban az értelemben posztmodernként tekint saját gyakorlatára és elméleti bázisára, hogy a szöveget mindig nyitottként, lezáratlanként vizsgálja, hiszen nem érdekelt az eltűntnek a rekonstrukciójában és (grammatikai, hermeneutikai) megtisztításában.⁴⁰

Az a *külsődlegesség*, amely anyagként vagy prezenciaként lejegyzés és értelem között áll, látható módon hol magával a szöveg helyével, hol annak hordozójával-közegével azonosítódik, amelyek a szóban forgó metafilológiai elgondolások szerint az értelemképzés előtt helyezkednek el, vagyis megelőzik a „jelentésgondozás” mindenféle műveletét, ugyanakkor nem szakadnak vagy nem határolódnak el tőle, amennyiben a szövegek nem poetológiai-retorikai interpretációjában vesznek részt, hanem abban, hogy nyomatékosítsák a textus vagy a műalkotás fizikai megjelenésének értelemképzésre gyakorolt hatását. A „materiális hermeneutika” ily módon nem látható szubtextusok vagy szubinterpretációk meglétével számol, amelyek az írás külsődlegességeként a mű(alkotás) anyagi jelenlétéhez és ezáltal annak értelemhorizontjához tartoznak, de *nyelvként* mint hermeneutikai értelemben vett immateriális médiumként nem szólalnak meg, mert az a hangzóként előálló mű attribútuma. Culler abban látja a filológia lényegét, hogy az képes rámutatni, a nyelv nem egyszerűen *jelentés*; több annál, mint amit az általa előállított struktúrák és jelentések előhívhatnak.⁴¹ Filológiai szempontból a nyelvi anyag egyfajta ellenállás; ez az ellenállás másként mutatkozik meg a rekonstruáló textológiai gyakorlat számára, másként a már mindig valamit gondoló nyelv hermeneutikai perspektívájában, és másként a materiális kultúratudományok esetében, amelyek fizikai jelenlét és szellemi referencia (= értelmező szubjektum) oppozícióját oda-vissza-folyamatban, mozgásban, oszcillációban képzelik el. A dokumentum mint szemtanú vagy mint tanúságtétel tehát nem valamilyen történelmi esemény közvetítésében, továbbításában vagy értelmezésében játszik szerepet, hanem az anyagiságok által gerjesztett jelenlét utáni vágygal ő maga hívja elő a múltat mint olyat. Azért nem állítható, hogy a múltbeli eseményt, mert a lejegyzőrendszerek, technológiák és közegek anyagisága maga állítja elő saját időbeliségét és meghaladhatóságát, tehát – az esemény mibenlétéhez hasonlatosan – a keletkezés jelenével megszünteti önmaga eredetét, és az *előtt* és az *után* kettősségét (valamint annak hermeneutikáját) hagyja maga után. Zárásként megpróbálom röviden megfogalmazni azokat a következtetéseket, amelyek az anyagközpontú, új filológia és a „materiális hermeneutika” tapasztalataiban az irodalmi eseményre nézve fontosnak mondhatók.

Esetlegesség, véletlenszerűség, jelenlét

Arra a kérdésre, hogy miben állna egy „materiális” vagy „materialista” hermeneutika jelentősége, azért sem egyszerű választ találni, mert a jelzőként és jelzettként egymás mellé állított két fogalom – egyelőre elviekben – kizárja egymást. Egyfelől ugyanis, Kittler értelmében, nincs kommunikáció anyagi hordozó nélkül, az anyag azonban önmaga semmit nem kommunikál (vö. a betű anti-hermeneutikájával). Másfelől ha igaz az, hogy „aki olvasni akar, de a szöveget ki kell betűznie, az éppen hogy olvasni nem tud”,⁴² úgy a materiát nem veszi körül hermeneutikai szemhatár. A kifejezés mégis azt diktálja, hogy létezik olyan megértés-viszony, amely az értelmet nem kommunikáló anyagiság sajátja volna, illetve olyan materialitás, amelynek – a műalkotással való találkozáskor legalábbis – értelemképző szerepe lenne. Miként tehát a *jelenlét tapasztalata* magában foglalja a prezenca és az élmény (Erlebnis) nem-hermeneutikai eseményét, illetve annak megértését (Erfahrung mint időbeli történés), tehát azt a mozgást, oszcillációt, ingadozást jelöli, amely anyag és értelem között nem jut nyugvópontra, úgy a „materiális” vagy „materialista” hermeneutika ugyanezt a feszültséget igyekezne megragadni. Fontos azonban szituálni a materiális kultúratudományok és a megértés elmélete közti hangsúlyeltolódásokat; ehhez pedig a következő belátásokra érdemes irányítani a figyelmet:

Ez a könyv egy materialista hermeneutikát kísérel meg felvázolni. Mindeközben úgy tekint a szövegekre, mint ön-generáló, visszacsatoló rendszerekként működő autopoietikus mechanizmusokra, amelyeket nem lehet elválasztani azoktól, akik manipulálják és használják őket. Autopoiezisük egymással összefüggő, egy párt alkotó textuális megtestesüléseken keresztül működik, amelyeket a nyelvi és könyvészeti kódolások rendszereiként tanulmányozhatunk.

– állítja McGann a *The Textual Condition* bevezetőjében.⁴³ A szerző a szövegek autopoietikus viselkedését *textuális megtestesüléseken* keresztül tartja tanulmányozhatónak, azaz olyan keletkezés által, amely térbeli-fizikai koordinátákat rendel a *használók* és *manipulálók* intencionált magatartásához. A nyelvi és a könyvészeti kódolásnak a viszonya a materialista hermeneutikához vagy a jelenlét tapasztalatához hasonlóan paradox jellege abból következik, hogy az értelemképzést a testet öltött mű alakjával kerül szembe, melynek folytán az tételezhető, hogy a két kód a műalkotással történő szembesülés során egymásra gyakorolt hatásában állítja elő az *esztétikai* tapasztalatot.

Az a materializmus tehát, amely annyi félreértés áldozata az új filológia körül, eredetileg nem az értelem nélküli anyagszerűség (a papír, a festék, a tinta vagy fizikai „lennyomat”) primátusát jelentette, hanem ama kulturális technikák *hermeneutikai* teljesítményének az érvénye-

42 Hans Georg GADAMER, *Szöveg és interpretáció*, ford. HÉVIZI Ottó = BACSÓ Béla (szerk.), *Szöveg és interpretáció*, Cserépfalvi, h. é. n., 36.

43 MCGANN, *The Textual Condition*, 15. *Szövegek és szövegiségek*, 60.

44 KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Filológia – nyilvánosság – történetiség. A szöveg észlelés és érthetőség között* = KELEMEN Pál – KOZÁK Dániel – KULCSÁR SZABÓ Ernő – MOLNÁR Gábor Tamás (szerk.), *Filológia – nyilvánosság – történetiség*, Ráció, Budapest, 2011, 9–22, 14–15. (Kiem. LVP)

45 Don FLOWER, *A filológia mint kommentár és a kommentár mint filológia az elektronikus médiumok korában*, ford. KOZÁK Dániel = *Metafilológia* 1., 476–501, 480, 481.

46 Christina SHUTTLEWORTH KRAUS, *Kommentárok olvasása*, ford. NEMERKÉNYI Előd = *Metafilológia* 1., 502–531, 521.

47 Szerzői funkció, írásfolyamat és kiadói editing kapcsolatáról filológiai aspektusból lásd Uwe WIRTH, *Geburt des Autors aus dem Geist der Herausgeberfiktion*, Fink, München, 2008.

48 Ehhez lásd még David E. WELLBERY, *Post-Hermeneutic Criticism*. [Foreword to Friedrich Kittler, *Discourse Networks, 1800/1900*], Stanford University Press, California, 1990, vii–xxxiii.

49 GUMBRECHT, *Ein Hauch von Ontik*, 34.

sítését a (történeti) szövegértelmezésben, amelyeknek a – működésük mindenkor alapjául szolgáló – technomateriális sztenderdjeit éppen a tisztán szellemi történekként értett megértés tana helyezte kívül a filológiai tudományok látókörén.⁴⁴

Ezen a ponton nincs különbség McGann és például Kittler álláspontja közt, hiszen – miként Kulcsár Szabó Ernő fogalmaz anyag és értelem dilemmájáról – a materializmus a „kulturális technikák *hermeneutikai* teljesítményének” az érvényesítésében érdekelt, ami a történeti szövegértelmezés megkerülhetetlen komponense. Már csak azért sem mondható, hogy a „materiális” hermeneutika a pusztán anyag vagy „lenyomat” értelemképzést ellehetetlenítő materiálitását tüntetné ki, mert McGann *kódokról* értekezik, amelyeket ugyan zaj vesz körül – mint tehát az úgynevezett nyelvi kódot a könyvészeti kód –, azonban magukban foglalják értelmezhetőségük lehetőségét.

Mindebbe beletartozik a kommentároknak, jegyzeteknek, javításoknak és módosításoknak a nyoma is, amely a filológiai gyakorlatnak kétféle modelljét teremtheti meg – a *fordítás*-modellt, valamint az *előadás*-modellt –; közös bennük, hogy „az eredetit bizonyos értelemben maguk mögött hagyó szöveget hoz[na]k létre”. A kommentár ugyanakkor a recepcióesztétika megközelítésével állítható párhuzamban, amennyiben a mű hatástörténetéhez tartozónak tekintendő.⁴⁵ Másrészt a kommentár mint az anyagba vésett jelsorozat olyan „térkép vagy felfedezőút, ahol a természet és az értelem együttesen nemcsak megmagyarázza a szöveget, hanem újjá is teremti azt”.⁴⁶ A technika tehát, amely a szövegekkel való munkát jellemzi, nem annyira szerző-, mint inkább anyagközpontú,⁴⁷ azonban technikaként „térkép vagy felfedezőút”, amely hermeneutikai és/vagy hermeneutikai kényszer alatt kerül a befogadó elé. Ha „természet” és „értelem” úgy magyarázza meg együttesen a szöveget, hogy közben újjá is teremti azt, akkor a szöveg sohasem adott vagy lezárt, hanem anyag és jelentés szisztémájában keletkezik, és ezt a keletkezést oly módon határozzák meg a technomateriális sztenderdek, hogy abban a véletlenszerűségnek (vagyis az eseménynek) mindig konstitutív szerepe van.

Ami Kittlernek a technomateriális sztenderdeket érintő fajsúlyos elgondolását illeti,⁴⁸ a *Jel és zaj távolsága* bevezetőjében említett „rejtélyhez” kell visszatérnünk, amennyiben módosítjuk McGann vagy a klasszikus hermeneutika tételeit: a nyelvi kódnak és a könyvészeti kódnak bizonyos tekintetben *egybe kell esnie*. Amikor tehát Gumbrecht arra építi érvelését, hogy az új filológia a hermeneutika ellenében hozta létre önmagát,⁴⁹ figyelmen kívül hagyja, hogy a tex-

tuális tér,⁵⁰ a könyvészeti kód vagy a prezencia már mindig nyelvi, illetve időbeli, tehát *tapasztalati* is, hiszen a köztük zajló oszcilláció a kódok egybeesésének attribútuma. Sokkal inkább arról lehet szó, hogy – Wellberyre hivatkozva – a szingularitás, az akcidentalitás és az esetlegesség válik a szövegekkel való találkozás eseményszerű tétjévé,⁵¹ ami pedig nem kisebb tét, mint a művé válás tétje.

Amit mondani kívánok, az a következő: a művészet a szemiózis azon területe, ahol a minden szignifikáció belső jegyének tekinthető véletlenszerűség konstitutív tényezővé lép elő. [...] Az elemeknek, tónusoknak, színeknek és gesztusoknak ezen kombinációja, amely az esztétikai tapasztalat reflexív mozzanatát kiváltja, valamint ennek kommunikálhatósága nem követ semmiféle programot, nem egy intenció következménye, nincsen más alapja, mint az esemény előre nem látható csapása. A művészetben a szemiózis kiteszi magát a véletlenszerűségnek (randomness), mégpedig úgy, hogy egyszerre adja oda és vonja meg magát megjelenésének szingularitásában.⁵²

A fentiek alapján a véletlenszerűség (amely az anyagnak a fizikai térben való megjelenését, annak elfoglalását jelenti elsősorban) a szignifikáció belső jegye és konstitutív tényezője, vagyis olyasvalami, ami eleve *jelentésképző* potenciállal rendelkezik. Még úgy is, hogy a véletlenszerűség és a megjelenés szingularitása „nem követ semmiféle programot, nem egy intenció következménye”, azaz nem tartalmazza vagy föltételezi a közlés szándékát (ami minden hermeneutika alapjaként jelentkezik). Maga a *szemiózis* az, amely „kiteszi magát a véletlenszerűségnek”; filológia és hermeneutika tehát úgy esik egybe, miként az anyag, amely a szemiózis folyamatának színre vitele, ha tetszik – tulajdonképpen – az olvasás allegóriája.⁵³ A „materiális” hermeneutika jelentősége és távlata innen tekintve abban állna, hogy ezt az egybeesést egyszerre ismerje el a matéria formájában megmutatkozó szignifikáció, valamint a szemiózisban (mintegy anyagként) színre vitt közlési szándék hatástörténeti eseményének.

50 A kifejezéshez lásd Joseph GRIGELY, *Textuális tér*, ford. MEZEI Gábor = *Metafilológia* 1., 118–161. A textuális tér előzményéhez, a textuális esemény és a szöveg mint objektum leírásához lásd GRIGERLY, *The Textual Event = Uő, Textuality*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1995, 89–119.

51 GUMBRECHT, *Ein Hauch von Ontik*, 40–42.

52 David E. WELLBERY, *Az írás külsődlegessége*, ford. Kós Krisztina = *Intézményesség és kulturális közvetítés*, 416–430, 430, 431.

53 Vö. „vannak olyan (kultúr)technikák, amelyek képesek megnyitni, rögzíteni (vagy még inkább *szimulálni*) azt a tartományt vagy állapotot, ahol szemiológiai és grafikai elemek, jel és zaj, fonéma és *real-time* megnyilatkozás nem válnak élesen ketté” – KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Filológia az irodalom előtt? = Filológia – interpretáció – média-történet*, 222–250, 248. (Kiem. az eredetiben.)